

UDK: 37.091.3

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14590308>

MADANIYAT TUSHUNCHASINING TARIXIY ASOSLARINI ANGLASH ORQALI MA'NAVIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH

РАЗВИТИЕ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ЧЕРЕЗ ОСОЗНАНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ОСНОВ ПОНЯТИЯ КУЛЬТУРЫ

DEVELOPING SPIRITUAL CULTURE THROUGH UNDERSTANDING THE HISTORICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF CULTURE

Baratov Baxtiyorjon Qodirovich

*Farg'ona davlat universiteti "Pedagogika" kafedrasida dotsenti v.b.,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya.

Madaniyat tushunchasining tarixiy asoslarini anglash insoniyatning ma'naviy taraqqiyotidagi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tarixiy ildizlarni o'rganish orqali madaniy qadriyatlarning shakllanish jarayonini anglash va ularni zamonaviy hayotga tatbiq etish imkoniyati yaratiladi. Ushbu jarayon milliy o'zlikni saqlash, madaniy xilma-xillikni qadrlash va ma'naviy boylikni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Tayanch iboralar: madaniyat, ma'naviyat, jamiyat, tarix, millat, yetuklik, badiiy, falsafa, etika, estetika, tarix, sotsiologiya, etnografiya, san'atshunoslik, psixologiya, dunyoqarash, qobiliyat, bo'lajak pedagog.

Аннотация.

Осознание исторических основ понятия культуры является одним из ключевых факторов духовного развития человечества. Изучение исторических корней позволяет понять процесс формирования культурных ценностей и применить их в современной жизни. Этот процесс играет важную роль в сохранении национальной идентичности, уважении культурного разнообразия и развитии духовного богатства.

Ключевые слова: культура, исторические основы, духовная культура.

Annotation.

Understanding the historical foundations of the concept of culture is one of the key factors in the spiritual development of humanity. Exploring historical roots enables comprehension of the formation process of cultural values and their application in

modern life. This process plays a vital role in preserving national identity, appreciating cultural diversity, and enhancing spiritual wealth.

Keywords: *culture, historical foundations, spiritual culture.*

Madaniyat tushunchasi tabiat, jamiyat va odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni belgilovchi ko'plab qarashlar, nazariyalar va g'oyalar, tushunchalar va tasavvurlarga nisbatan qo'llaniladi. Madaniyat jamiyatning tarixiy rivojlanishining ma'lum darajasi, inson ijodiy kuchi va qobiliyatlari bo'lib, u kishilar hayoti va faoliyatining turli jabhalarida, ular yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklarda namoyon bo'ladi. Madaniyat tushunchasi muayyan tarixiy davr (qadimgi madaniyat), konkret jamiyat, millat va millat (o'zbek madaniyati), shuningdek, inson faoliyati yoki hayotining o'ziga xos sohalari (badiiy madaniyat, turmush madaniyati)ni tushuntirish uchun ishlatiladi. Markaziy Osiyoning buyuk mutafakkirlari sivilizatsiya masalasiga insonning aqliy va ma'naviy yetukligi, ongi va tafakkurining kamol topishi, ezgu jamiyat va komil xalq masalasi nuqtayi nazaridan yondashadilar. Abu Nasr Forobiy, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Imom G'azzoliy, Abdurrahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi Sharq mutafakkirlari madaniyat masalasini shaxsning ma'naviy-ruhiy kamoloti shaklida, saodatga erishish yo'lida tushunadilar. Bu an'anaviy tushuncha keyingi avlodlar tafakkurida mustahkam o'rin tutadi. Shu boisdan ham "madaniyat" deganda insonning ma'naviyati, uning ichki kechinmalari va tashqi qiyofasining umumiyliigi tushuniladi.

Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish jamiyat ma'naviy taraqqiyotining umumiy qonunlari, ularni harakatga keltiruvchi kuchlar, insonning madaniy-tarixiy jarayonda hamda madaniyat sohasida tutgan o'rni haqidagi fandir. Madaniy ma'naviyatni rivojlantirishning bahs mavzui (predmeti) quyidagi masalalarni o'z ichiga oladi:

- madaniyatning mohiyati, mazmuni, tuzilishi, asosiy funksiyalari;
- madaniyatning tarixiy taraqqiyot qonunlari, madaniy vorislik jarayonlari, madaniy merosdan foydalanish tamoyillari;
- madaniyatning milliy-etnik o'ziga xosligi, millatlar va mintaqalar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda, uyg'unlashtirishda madaniy aloqalar hamda umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyati;
- shaxsning ma'naviy shakllanishi va kamol topishida, insoniy munosabatlarni oliyjanoblashtirishda madaniyatning o'rni.

Har bir fanga izoh berilganda, odatda, unga bilimlar tizimi ekanligidan kelib chiqib yondashiladi. Fan haqiqatlar, dalillar, kuzatishlar, g'oyalarning oddiy yig'indisi emas, balki jamiyat va insoniyat amaliy faoliyati jarayonida to'plangan, sinovdan o'tgan bilimlar tizimidir.

Shu nuqtayi nazardan, madaniy ma'naviyatni rivojlantirishni quyidagicha tavsiflash mumkin:

birinchidan, madaniy ma'naviyatni rivojlantirishda har bir masala boshqa ma'naviy va moddiy ahamiyatga molik muammolar bilan mantiqan bog'lanib, bir butun tizimning tarkibiy qismi sifatida olib qaraladi;

ikkinchidan, madaniy ma'naviyatni rivojlantirish ma'naviy hodisalarning umumiy jihatlarini nazariy xulosalaydi, ilmiy konsepsiyalar yaratadi, shu negizda konkret hodisalarga yondashadi;

uchinchidan, madaniy ma'naviyatni rivojlantirish tizim sifatida butunni tashkil etadigan bo'laklar yaxlitligidan iboratdir. Boshqacha qilib aytganda, madaniy ma'naviyatni rivojlantirish madaniyatni o'rganganda uni jamiyat hayotining boshqa sohalari doirasida olib tekshiradi;

to'rtinchidan, madaniy ma'naviyatni rivojlantirish muayyan monizm, ya'ni yaxlit bir nazariy asosga suyanadi va shu nuqtayi nazardan madaniyat hodisalarini tekshiradi. Madaniyatni qadriyat deb hisoblash va shu yo'l bilan fikr yuritish madaniy ma'naviyatni rivojlantirishdagi monizmning bir ko'rinishidir. Buni boshqa fanlar sohasida ham ko'rsa bo'ladi. Chunonchi, D.I.Mendeleyev ana shu tartibdagi monizmga suyanib turib, o'ziga qadar bo'lgan bilimlarni bir tizimga solganligi ma'lum;

beshinchidan, insonning olamni ma'naviy o'zlashtirishi, madaniy faoliyat ko'rsatishi rang-barang va cheksizdir. Shunga ko'ra, madaniy ma'naviyatni rivojlantirish muntazam tarzda yangidan-yangi dalillarni, voqea-hodisalarni tahlil etadi. Binobarin, ma'naviy-madaniy taraqqiyot sari insoniyat tomonidan olg'a qo'yilgan har bir qadam ayni Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish uchun ham kashfiyotdir.

Fan uchun dalil havodek zarur bo'lganidek, fikr ham uning qanoti hisoblanadi. Bu sohada samaraga erishmoq uchun, bir tomondan, dalillarni obyektiv tarzda idrok etish lozim, bu esa madaniy ma'naviyatni rivojlantirishda konkret va umumiy tasavvurlar hosil qilishga imkon beradi. Boshqa tomondan, bu hodisalar to'g'risida ayni nazariy, mavhum fikr yuritish ham talab qilinadi. Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish fan sifatida qonunlar, kategoriyalar, umumiy tushunchalar tizimidir.

Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish falsafiy yo'sindagi fan bo'lganligi bois muayyan g'oyaviy asosga tayanib ish ko'radi, bunday yondashuv ijtimoiy fikrlar tarixida turlicha qarashlarning mohiyatini belgilashda muhim rol o'ynagan. Olamning madaniy manzarasi haqida fikr yuritganda madaniyat to'g'risida vujudga kelgan qarashlarning bir qismida u, ya'ni, "madaniyat", "olam ruhi", "ilohiyotning zuhur etilishi", yoiniki, "shaxsiy kechinma natijasi", deb talqin etilgan. Madaniyat mutlaq ruh taraqqiyoti, yoiniki, madaniyat hodisalarini yaratadigan subyekt - ijodkorning sof ma'naviy olamidan boshqa narsa emas, deb baholanadi.

Moddiy reallikni asos qilib oladigan dunyoqarash esa insonning tashqi olamga, tabiatga bo'ladigan ma'naviy-amaliy faoliyati obyektiv zaruriyat, yuzaga keladigan qadriyat esa kishilarning real ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi, degan fikrni ilgari suradi. Bunday dunyoqarash madaniy faoliyat ko'rsatishning obyekti - rang-barang

olamdir, degan tushuntirish usuliga suyanadi. Insoniyat taraqqiyoti uchun ahamiyatli hodisalarni e'tirof etish madaniy ma'naviyatni rivojlantirish sohasidagi ilmiy konsepsiyaning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish fanida uning ilmiy tushunchalari - kategoriyalari to'g'risidagi masala alohida o'rin tutadi. Binobarin, har bir fan o'zi tadqiq etadigan obyektni ilmiy-mantiqiy jihatdan asoslashda muayyan kategoriya va tushunchalarni ishlab chiqadi va ularga suyanib ish ko'radi. Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish fan sifatida shakllanar ekan, falsafa va boshqa fanlarning "madaniyat", "ijodiy faoliyat", "san'at" singari kategoriyalaridan samarali foydalanib keladi. Ayni vaqtda, uning o'ziga xos kategoriyalari ham tarkib topgan. Ular sirasiga keng ma'noda "madaniy qadriyat", "madaniy-tarixiy jarayon", "ma'naviy ne'matlar ishlab chiqarish", "ma'naviy ravnaq", "madaniyat subyekti va obyekti", "madaniy dalil", "madaniy meros", "madaniylik darajasi", "madaniy vorislik" va boshqalarni kiritish mumkin. tomonidan madaniyat mahsulotlarini yaratish, ayirboshlash, taqsimlash va iste'mol qilish bilan uzviy bog'liqdir. Ular tarixan turli davrlarda amalga oshirilgan faoliyatning asosiy xususiyatlarini, shuningdek, har bir ijtimoiy tuzumda bu sohada yuzaga kelgan yangiliklarni, o'zgarishlarni o'zida ifoda etadi.

Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish ilmiy uslub (metod)lardan keng foydalanadi. Madaniy ma'naviyatni rivojlantirishning ilmiy uslubi shu sohada erishilgan bilimlar bo'lib, fan rivojlanishi jarayonida ularning yangi ko'rsatma, yondashuv, yo'l-yo'riq va tamoyillarga aylangan majmuidir.

Bu uslubning birinchi jihati shundaki, Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish sohasida olib boriladigan tadqiqotlar, avvalambor, insonparvarlik g'oyalariga suyanishi kerak. Bunda o'rganilayotgan davr (madaniyat)ning o'ziga xosligi, turli ijtimoiy aloqalar, kishilar xulqi, tafakkuriga xos ziddiyatlarni ko'rsatish nazarda tutiladi. Bularning barchasi madaniyat to'g'risidagi nazariy tasavvurlar doirasida olib qaraladi, tadqiq etiladi. Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish uslubining ikkinchi jihati o'rganilayotgan madaniyat va uning tushunchalarini boshqa madaniyatlar bilan qiyoslashni taqozo qiladi. Tekshirilayotgan madaniyat kelib chiqishi jihatidan o'tmish yoki hozirgi kunga tegishli bo'lishi mumkin. Chunonchi, antik madaniyatni hozirgi zamon bilan, o'rta asr madaniyati bilan; Renessans madaniyatini antik, o'rta asr va hozirgi zamon bilan taqqoslash; Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati tarixini Yaqin va O'rta Sharq yoki ellinizmga solishtirish. Bunday usul qo'llanilganda, falsafa, mantiq, sotsiologiya, tilshunoslik, psixologiya, tarix va boshqa fan sohalaridagi qarashlardan, ularning "makon", "borliq", "belgi", "shakl", "nusxa", "tizim", "ijtimoiy munosabat" kabi tushunchalaridan ijodiy foydalaniladi.

Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish uslubining uchinchi jihati madaniyatning ijtimoiy barqarorligi, uning yashovchanligini ta'minlaydigan asosiy qatlamlar, ularning tuzilishi, xususiyatlari va tabiatini tadqiq etadi. Chunonchi, Markaziy Osiyo uyg'onish

davri madaniyati o'rganilganda unda tasavvuf, diniy va dunyoviy jihatlar, xalq madaniyati taraqqiyotiga xos ziddiyatlar, ellin yoki arab madaniyatiga munosabat kabi masalalar yoritiladi. Yoki o'rta asrlar Yevropa madaniyati tahlil etilganda, xristian dunyoqarashi; antik, majusiylik va xristianlik an'analari, urf-odatlari o'rtasidagi ziddiyatlar, o'zaro ta'sirlar; yozma va og'zaki madaniyat o'rtasidagi aloqadorlik; antik kolonial va xristian davlatchiligiga xos o'zaro aloqadorlik, qarama-qarshilik kabi asosiy jihatlar belgilab olinadi. Bunda yetakchi madaniy namunalarni aniqlash qiyoslash hamda umumlashtirishning asosiy sharti qilib olinadi.

Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish uslubining to'rtinchi qatlami tashqi g'oyaviy-mafkuraviy yo'nalish va hodisalarning uning strukturasi, shuningdek, madaniy jarayonga ta'sirini tushuntirib berishni ko'zda tutadi. Darhaqiqat, bid'at, boshboshdoqlik, siyosiy zo'ravonlik, mafkuraviy biqqlik, milliy mahdudlik, millatparastlik kabi salbiy hodisalar madaniyatga o'z ta'sirini o'tkazib turadi, holbuki, ziddiyatli omillarsiz madaniyat rivojlanmaydi. Shuning uchun madaniyat, madaniy jarayonlarni o'rganishda masalaning bu jihatini e'tibordan soqit qilish aslo mumkin emas.

Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish fanining o'ziga xos xususiyatlari boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan uni qiyoslash zaruriyatini keltirib chiqaradi. Gap shundaki, madaniyat muammolari falsafa, etika, estetika, tarix, sotsiologiya, etnografiya, san'atshunoslik, psixologiya kabi o'nlab fanlar tekshiradigan sohalarning ham ma'lum bir qismini tashkil etadi. Shunday ekan, madaniyatni tadqiq etishda ular o'rtasidagi o'ziga xos tomonlar nimadan iboratligini bilib olish, shuningdek, ular bilan madaniy ma'naviyatni rivojlantirish o'rtasidagi aloqadorlik masalasini ko'rib chiqish muhimdir.

Ma'lumki, madaniyat deyilganda, dastavval, insonning tabiatga ko'rsatadigan ta'siri, shuningdek, insonga ta'lim-tarbiya berish tushunilgan. Tarbiya faqat mavjud qonun-qoida va urf-odatlarga ko'r-ko'rona rioya qilish qobiliyatini rivojlantirishdangina iborat bo'lib qolmasdan, balki shu bilan birga, ularga rioya qilish istagini rag'batlantirishni ham o'z ichiga olishi kerak, deb e'tirof etilgan. Madaniyatni ikki yoqlama bunday tushunish har qanday jamiyatga xos xususiyat hisoblanadi. Chunonchi, qadimgi yunonlar "tarbiya ko'rgan ("payday")liklari" bilan "madaniyatsiz" varvarlardan o'zlarini ustun qo'yganlar, Qadimgi Rimda esa "madaniyat" tushunchasi shahar turmush tarzini bildirgan.

Antik zamon mutafakkirlari fikricha, madaniyat inson faoliyati bilan bog'langan. Madaniyat eng umumiy malakalar, layoqatlar, bilimlarning ifodasi, shaxsning yuksak ijtimoiy tajribaga ega bo'lishi uning madaniyatni egallash darajasini bildiradi, degan mulohazalar tarqalgan. Qadimgi yunon mutafakkiri Demokritning fikricha, inson madaniyatning ijodkori bo'lib, uni o'z ehtiyojlarini qondirish maqsadida va tabiatga taqlid qilib yuzaga keltirgan. O'rta asr Sharq ijtimoiy tafakkurining yirik namoyandalari

– Farobiy, Beruniy, Ibn Sino va boshqalar ham madaniyat to‘g‘risida o‘zlarning chuqur fikr-mulohazalarini meros qilib qoldirganlar. Forobiyning fikricha, har bir inson yetuklik sari intiladi, bunday fazilatga esa faqat shahar jamoasi orqali erishishi mumkin. “Madaniy jamiyat va madaniy shahar (yoki mamlakat) shunday bo‘ladiki, - deydi u, shu mamlakatning aholisidan bo‘lgan har bir odam kasb-hunarda ozod, hamma bab-barobar bo‘ladi, kishilar o‘rtasida farq bo‘lmaydi, har kim o‘zi istagan yoki tanlagan kasb-hunar bilan shug‘ullanadi. Odamlar chin ma‘nosi bilan ozod bo‘ladilar”. Alisher Navoiy yetuk axloq va adolatli jamiyat, jamoa masalalarini qayd etish bilan birga, insonparvarlik ideallariga muvofiqlashish orqali ma‘naviy va madaniy yuksaklikka erishish mumkinligini, bu narsa insoniylik mezonini ekanligini alohida ta‘kidlaydi. Bir omilkor usta – o‘z ijodining shohidir.

Demak, har bir tarixiy davrda ma‘naviy ehtiyojlarni qondirish zaruriyatidan madaniyat to‘g‘risidagi qarashlar kelib chiqqan, madaniyat turlicha talqin qilingan. Nima bo‘lganda ham, madaniyatni turli-tuman tarzda tavsiflash hamma zamonda amal qilgan, oqibat-natijada, rang-barang konsepsiya va nazariyalar yuzaga kelgan.

Shunday qilib, madaniy ma‘naviyatni rivojlantirish madaniyatning mohiyat-mazmuni, shakllari, o‘zgarishlari va rivojlanishi, insoniyat ma‘naviyatining o‘ziga xosligi, madaniyatning falsafiy-tarixiy tahlili, madaniy jarayonlar va ma‘naviy oqimlar taraqqiyoti qonunlarini o‘rganish bilan shug‘ullanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, madaniy ma‘naviyatni rivojlantirish fanining mazmun-mohiyati va vazifalarini belgilab olish mumkin. Madaniy ma‘naviyatni rivojlantirish mazmunan bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq quyidagi asosiy qismlardan tashkil topadi:

- madaniyatning nazariy-metodologik muammolari;
- jahon madaniyati taraqqiyotining asosiy bosqichlari;
- Vatan madaniyatining tarixiy taraqqiyoti.

Madaniy ma‘naviyatni rivojlantirishning mazmun-mohiyati shunday tartibda qarab chiqilganda, uning nazariy-falsafiy masalalari ham, umuminsoniy va milliy qadriyatlar o‘rtasidagi umumiy va xususiy jihatlari ham o‘zaro bog‘lanadi, jahon va Vatan madaniyati taraqqiyotining obyektiv qonuniyatlarini yoritish ilmiy-falsafiy jihatdan o‘zini oqlaydi.

Bunday yondashuv, ayni vaqtda, O‘zbekistonda jamiyatni yangilash va rivojlantirishning o‘ziga xos ma‘naviy-axloqiy asoslaridan bo‘lmish – vatanparvarlik, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, madaniy merosni mustahkamlash va rivojlantirish singari xislatlarni, shuningdek, insonning o‘z ijodiy imkoniyatlarini erkin namoyon qilish hamda yuksaltirish vazifalarini to‘la aks ettiradi.

Ilmiy-falsafiy hamda nazariy muammolarni yoritish jarayonida madaniy ma‘naviyatni rivojlantirishning asosiy funksiyalari namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, mazkur fan madaniyat taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini ilmiy jihatdan yoritib borib, gnoseologik funksiyani bajaradi. Bunda madaniyat to'g'risida ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot jarayonida ishlab chiqilgan ilmiy qarashlar, konsepsiyalar, yangidan-yangi adabiyotlar, yangi yo'nalishlar aniqlanadi, ularning mohiyati asoslanadi. Shu bilan madaniyatga, madaniy faoliyat masalasiga turlicha qarashlarning xususiyatlari, mafkuraviy-g'oyaviy negizlari aniqlanadi va ularni o'rganishning yangicha usullari vujudga keladi.

Ikkinchidan, madaniy ma'naviyatni rivojlantirish tarbiyaviy funksiyani bajaradi. Odatda, "madaniyatli kishi" to'g'risidagi tasavvurlarimiz insonga xos turmush va kiyinish madaniyati, muomala madaniyati, an'analarni o'zlashtirish, san'at va adabiyotning mohiyatini tushunish, uning axloqiy-estetik salohiyatini chuqur idrok etish kabi sifatlar bilan izohlanadi. O'z xalqining va o'zga xalqlarning madaniy qadriyatlarini bilish, o'zlashtirish, hurmatlash qobiliyatini tarbiyalash ham kishilarning madaniyat to'g'risidagi tushunchalari bilan uzviy bog'langanligi ma'lum. Madaniy ma'naviyatni rivojlantirishning tarbiyaviy funksiyasi bu sohada muayyan bilimlarning yolg'iz o'zi bilan emas, shu bilan birga egallangan nazariy-falsafiy qarashlar, axloqiy-estetik qadriyatlar kishilarning amaliy, kundalik faoliyatida reallikka aylanishini ham nazarda tutadi. Binobarin, madaniyat qoidalarining oddiy yig'indisi emas, balki faoliyat usuli, moddiy va ma'naviy ne'matlarni vujudga keltirish hamda ularni, o'zlashtirishgina emas, ayni paytda, ularni yangidan-yangi qadriyatlar bilan yanada boyitish, ularni taqsimlash, avloddan-avlodga etkazish kabi murakkab jarayon hamdir.

Uchinchidan, madaniy ma'naviyatni rivojlantirish har bir insonda ijodiy qobiliyatni rivojlantirishni taqozo etadi. Madaniy ma'naviyatni rivojlantirish bu sohada yangi dalillarni, hodisalarni tavsiflash yoki izohlash bilan cheklanmaydi, ayni vaqtda, ularning mohiyatini aniqlashga, chuqurlashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Madaniyatni o'zlashtirish jarayonida insonning ijodkorlik mayllari, qobiliyatlari, ishtiyoqlari tarkib topadi, uning mohiyatli kuchlari rivojlanadi. Bunday ma'naviy salohiyat va imkoniyat jamiyat taraqqiyotining barcha sohalarida faollik va yaratuvchanlik muhitini vujudga keltiradi.

Mustaqil respublikamizda ta'lim va madaniyatni isloh qilish hamda rivojlantirish, aqliy va ma'naviy salohiyatni mustahkamlashga ustuvor yo'nalishlar sifatida alohida e'tibor berilayotganligi bejiz emas. Binobarin, "ma'naviy potensialni ildam rivojlantirmay turib, respublikaning chinakam mustaqilligini va ravnaq topishini ta'minlab bo'lmaydi". Demak, madaniy ma'naviyatni rivojlantirish madaniy-tarixiy jarayonning turli bosqichlarini, madaniyatning ichki taraqqiyot qonunlari va tashqi omillarini ilmiy tushunchalar va kategoriyalar orqali yoritib beradi, ayni vaqtda, madaniy hodisa sifatida uning o'zi ham muntazam ravishda boyib boradi, madaniyat haqidagi bilimlarni egallash esa insonning mohiyatli kuchlarini bilish, rivojlantirish, takomillashtirish imkonini beradi. Uning ma'rifiy ahamiyati milliy istiqloq g'oyasining

mohiyati va mazmunini tushuntirishdagi muhim nazariy va amaliy funksiyalarida o'z aksini topadi.

Madaniyat murakkab va serqirra tarixiy hodisa bo'lib, yuqorida aytilganidek, har bir fan o'ziga xos tarzda madaniyat tushunchasini yaratadi. Shu tufayli hozirgi vaqtda ilmiy adabiyotlarda uning 250 dan ortiq ta'rifi uchraydi. Ko'pgina xalqlarda madaniyat tushunchasi o'rnida lotin tilidan qabul qilingan kultura atamasi ishlatiladi. Kultura deganda dastlab tabiat obyektlarining inson mehnat faoliyatining natijasida o'zgarishi, boshqacha qilib aytganda, parvarish qilish, ishlov berish, dehqonchilik bilan shug'ullanish tushunilgan. Bu atamani yuqoridagi ma'noda ishlatish hozir ham uchraydi. Masalan, rus tilida "agrokultura" so'zida ana shunday mazmun ifodalanadi. Ammo, shuni ta'kidlash lozimki, lotincha atamani qabul qilgan xalqlarda ham keyingi vaqtlarda bu tushunchaga kengroq mazmun berilib, ma'rifatlilik, bilimlilik, tarbiya ko'rganlik ma'nolarida qo'llanila boshlangan.

Ijtimoiy-falsafiy tafakkurning keyingi bosqichlarida madaniyatni deyarli barcha xalqlarda, garchi turli shakllarda bo'lsa-da, mohiyat e'tibori bilan aynan ma'naviy faoliyat sohasi sifatida tushunish ustuvor bo'lib keldi. Faqat XIX asr o'rtalaridagina madaniyat tushunchasi kengroq ma'noda, ya'ni inson faoliyati natijasida yuzaga kelgan barcha narsalarga nisbatan ishlatila boshlandi. Bunday holatda madaniyat tushunchasi inson tomonidan yaratilgan, bokira tabiat ustiga qurilgan "ikkinchi tabiat" ma'nosini kasb etadi. Ayni paytda, ushbu qarash madaniyatni inson faoliyatining ma'lum bir sohasi bilan bog'lab qo'yish kerak emas, chunki inson, uning faoliyati, insonlararo munosabat bor joyda madaniyat ham mavjud, degan xulosani keltirib chiqaradi.

Lekin madaniyatni "inson faoliyati natijasida yuzaga kelgan barcha narsalar" deb tushunish ham yetarli va to'liq emas. Nega? Birinchidan, bunday yondashuv uni insondan tashqarida mavjud qandaydir hodisa sifatida tushunishga olib keladi. Ikkinchidan, madaniyat va jamiyat tushunchalarining nisbati oydinlashmaydi.

Madaniyat va jamiyat tushunchalarining farqi madaniyatni "inson tomonidan yaratilgan qadriyatlar majmui" deb tushunilganda ochiq ko'rinadi. Haqiqatan ham madaniyat insoniy mazmun va ma'no bilan sug'orilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar dunyosidir. Biroq madaniyatni faqat qadriyatlar majmui sifatida tushunish ham to'g'ri va to'liq emas. Birinchidan, bunda yuqoridagi kabi madaniyat tayyor natijalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi, madaniyatning yaratilish jarayoni, uning rivojlanishi e'tibordan chetda qoladi. Ikkinchidan, u yoki bu hodisani ijobiy yoki salbiy deb qabul qilish tarixan belgilangan davrning, jamiyatning, ijtimoiy guruhlarining hukmron bo'lgan hayotiy prinsiplariga bog'liq bo'ladi.

Madaniyatga turlicha qarashlarning mohiyati to'g'risida keyingi sahifalarda atroflicha to'xtab o'tilishini nazarda tutib, unga quyidagicha ta'rif berish bilan chegaralanish mumkin, deb hisoblaymiz: Madaniyat insonning faoliyati jarayoni, uning

natijasida yaratilgan ma'naviy qadriyatlar bo'lib, o'z navbatida shaxsning shakllanishi va kamol topishida muhim omil hisoblangan ijtimoiy hodisadir.

Madaniyat tushunchasida hayotning biologik shakllaridan farqli o'laroq, inson faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan bir qatorda bu faoliyatning tarixiy taraqqiyotning muayyan bosqichlaridagi, ma'lum bir tarixiy davrdagi, milliy va etnik rivojlanishdagi sifatiy o'ziga xoslik ham o'z ifodasini topadi. Masalan, biz "qadimgi davr madaniyati", "o'zbek madaniyati" kabi tushunchalarni yuqoridagi ma'nolarda ishlatamiz. Ayni paytda, "mehnat madaniyati", "muomala madaniyati", "nutq madaniyati", "siyosiy madaniyat", "ekologik madaniyat", "axloqiy madaniyat" kabi iboralarni ham qo'llaymizki, bunday hollarda madaniyat kishilarning ongi, xulqi va faoliyatining o'ziga xosligini ifodalagan bo'ladi. Bunga "shaxs madaniyati", "yoshlar madaniyati" kabi tushunchalar ham misol bo'la oladi.

Ilmiy adabiyotlarda madaniyatni moddiy va ma'naviy madaniyatga bo'lish rasm bo'lgan. Madaniyatni moddiy va ma'naviyga bo'lish inson faoliyatining ikki asosiy sohasi, ya'ni moddiy va ma'naviy ne'matlar ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liqdir. Moddiy madaniyat moddiy faoliyatning barcha sohalarini va natijalarini o'z ichiga oladi. Moddiy madaniyatning muhim elementlari ishlab chiqarish, transport, aloqa vositalaridir. Moddiy madaniyatga uy-joy, kiyim-bosh, uy-ro'zg'or buyumlari, iste'mol vositalari deb ataladigan hodisalar ham kiradi. Bularsiz ma'lum bir xalq madaniyati, uning tarixiy taraqqiyotning turli bosqichlaridagi o'ziga xosliklari haqida to'g'ri fikr yuritish mumkin emas. Iste'mol vositalarini o'rganish ijtimoiy rivojlanishning ma'lum bir bosqichida turgan inson nimalarni iste'mol qilayotganligi to'g'risidagina emas, balki qanday iste'mol qilishi, uning ehtiyojlari qanchalik boy va taraqqiy etganligi haqida ham ma'lumot beradi. Albatta, moddiy madaniyatni faqat ishlab chiqarish va iste'mol vositalariga bog'lab qo'yish to'g'ri emas. Chunki moddiy madaniyat yuqoridagi vositalarni yaratish va foydalanish sohasidagi faoliyat usulini ifodalash uchun ham xizmat qiladi. Aynan shunday faoliyat jarayonida insonning bilimi, tajribasi, kasb malakasi moddiy madaniyatning tarkibiy qismiga aylanadigan jisimiy ko'rinishga kiradi.

Ma'naviy madaniyat esa ma'naviy ne'matlar ishlab chiqarish, ijtimoiy ong shakllarini yaratish bilan bog'liq bo'lgan faoliyatning barcha sohalarini qamrab oladi. Ma'naviy madaniyat namoyon bo'lishining turli shakllari: har xil tasavvurlar va g'oyalar, nazariyalar va ta'limotlar, ilmiy bilimlar va san'at asarlari, axloqiy va huquqiy me'yorlar, falsafiy, siyosiy qarashlar, mifologiya din kabilar ana shunday faoliyat natijasidir. Bularning barchasi o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki tarixiy taraqqiyotning ma'lum bosqichida turgan va o'zaro munosabatlarga kirishgan kishilar tomonidan yaratiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, ma'naviy madaniyat ma'naviy faoliyat natijasi sifatida kelib chiqayotgan hodisalarnigina emas, balki ularning yaratilishi jarayonida kishilar o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlarni ifodalash uchun ham xizmat qiladi.

Xulosa. Madaniyat tushunchasining tarixiy asoslarini anglash bo'lajak o'qituvchilar tafakkurini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'naviy madaniyatni bo'lg'usi o'qituvchilarda rivojlantirish natijasida bo'lajak o'qituvchilarning kelajakda keng dunyoqarash, boy tarixiy-badiiy ma'lumotlar va yuksak tafakkurga ega bo'lgan, bir so'z bilan aytganda, kelajak avlodlarni tarbiyalashdek mas'uliyatli kasb vakili sifatida o'z-o'zini namoyon eta oladigan, ta'lim oluvchiga namuna sifatida o'rnak bo'la oladigan, shaxsiy va insoniy fazilatlar mujassam bo'lgan zamonaviy pedagog timsolini yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A. Makhmudova. "Culture is a certain level of historical development of society, human creative power and abilities".
2. M. Abdullayev, E. Umarov, A. Ochildiyev, A. Yo'ldoshev, A. Abdullayev. "Madaniyatshunoslik asoslari" Toshkent – 2006.
3. Gulmetov E., Mavrulov A. Madaniyatshunoslik (ma'ruzalar matni) T: 2001.
4. Boboyev H., Alimasov V. Madaniyatshunoslik. – T: "Yangi asr avlodi", 2001.